

פרי הילולי החכם המפורסם בנימין פרנקלין

למה היה נחוץ לתרגם לעברית בשנת 1870 את חיבורו הכלכלי של האמריקאי שדיוקנו מופיע על שטר 100 דולר

בנג'מין ווסט, פרנקלין מפיק חשמל מן השמים, 1846

החיבור "הדרך אל העושר" פרי-עטו של בנג'מין פרנקלין ראה אור ב-1758 ותורגם לרוסית בפטרבורג ב-1784 בשם "משנתו של ריכרד טוב הלב", והיה הטקסט האמריקאי הראשון שתורגם לרוסית. כמאה שנים אחר-כך הגיע החיבור ליעקב שמואל הלוי טרכטמן (1831-1925), מאחרוני אנשי תנועת ההשכלה במזרח-אירופה. הוא היה מורה, סופר ועיתונאי פורה, שבין היתר כתב בעיתונים שונים בענייני מדע. הוא התגורר כעשרים שנה באודסה, שם עבד כפקיד בעסקי הסוכר של הפילנטרופ אברהם ברודסקי. והוא זה שתירגם לעברית את החיבור "פרי הילולי החכם המפורסם בנימין פרנקלין" מהמקור האנגלי בשם "מסילת העושר", שנכלל באוסף מאמריו "אגודה אחת" (1870).

במבוא כותב טרכטמן: "ידידי הקורא! הדבר אשר אני לפניך היום בכלי קודש [בעברית], הוא פרי הילולי החכם המפורסם בנימין פראנקלין, והוא מבוא לספרו אשר הוציא לאור בשפה אנגלית בשנת 1732, אשר כבודו מלא עולם. כל העמים בכל הארצות ובכל האיים הקרובים והרחוקים תקעו לו כף, ונדפס פעמים אין מספור, ובפעם האחרונה הוסיף פראנקלין לספרו הנ"ל את המאמר הנשגב הזה בתורת 'צוואה לבני ארצו האמעריקאנים'. המאמר הזה כולל הרבה מהחוקים ומשפטי תורת האדם המפורזים בספרו הנזכר... ודע יקירי! כי הספרים אשר יצאו לאור עם המבוא 'מסלת העושר' בפעם האחרונה נמכרו רק באמעריקא לבדה יותר מעשרה אלפים, אף כי תושבי הארץ החדשה היו בעת ההיא מעט מזער; והמאמר 'מסלת העושר' עצמו, נעתק כמעט לכל עם ועם בלשונו, על כן תקותי, כי תצרכני נפשך בגלל הדבר הזה, אשר השתדלתי לתרגמו גם ללשונו העברית בשפה ברורה, קלה וצחה, כאשר אהבת סלע."

זו לא היתה הפעם הראשונה שחיבור של פרנקלין מצא את דרכו לספרות היהודית. קדם לו ספרו של המשכיל מנחם מנדל לֶפִּין מסאטאנוב "חשבון הנפש" (1808), ספר מוסר שהיה עיבוד לעברית של החלק באוטוביוגרפיה של פרנקלין המביא את שיטת המוסר בת 13 המידות שלו (ובהן בין היתר איפוק, חסכנות, חריצות וכנות). בעוד שהתרגום של טרכטמן לא עורר הד ונשכח, "חשבון נפש" נלמד בישיבות של תנועת המוסר.

החיבור הקצר "הדרך אל העושר" זכה להצלחה יוצאת דופן. עד סוף המאה ה-18 הוא הופיע ב-145 מהדורות, תורגם לשבע שפות (לגרמנית תורגם ב-1796 ולצרפתית ב-1795) ובמאה ה-19 זכה לכאלף הדפסות חוזרות ותורגם לפחות לעשרים שפות, יותר מספרו של אדם סמית "עושר העמים". גם מי שלא קרא את החיבור של פרנקלין או אפילו לא שמע עליו מכיר כמה מהפתגמים ואמרי השפר שלו, כמו "זמן הוא כסף", "אל תדחה למחר מה שתוכל לעשותו היום" ו"אלוהים עוזר לאלה שעוזרים לעצמם".

למה בחר טרכטמן לתרגם דווקא את החיבור הזה כשממילא כללי ההתנהגות הכלכלית שפרנקלין הטיף להם לא היו רלוונטיים לקורא היהודי? כנראה שטרכטמן נהג כמו שנהגו משכילים רבים שתירגמו כמעט מכל הבא ליד, והוא תירגם את החיבור לעברית כדי שמקומו לא יפקד מארון הספרים העברי. ואולי החיבור הזכיר לו את הפתגמים ואמרי המוסר בספר משלי

המספר, כלומר פרנקלין, שקורא לעצמו, "Poor Richard" פותח באמירה כי "יש אומרים: אין מתוק לנפש ומרפא לעצם החכם המחבר ספרים", כלומר אין מחבר שאינו רווה נחת מכך שדבריו נשמעים. הוא עצמו נוכח לא פעם שהציבור מעריך את חיבוריו ומקבל את סמכותו, ולכן שמח לשמוע זקן בשם אברהם היושב בשוק וחוזר על הדברים שפרנקלין כתב באלמנך: "לפני ימים אחדים רכבתי על סוסי ברחוב עירי, והמקרה הביאני עד להקת אנשים רבים אשר נאספו יחד לקנות רכוש סוחר אחד הנמכר בשער על פי זקני העיר. (Auction) שעת המכירה טרם הגיעה, והמקהלה [הקהל] נדברו איש אל אחיו על דבר עקת העת-הזאת. אחד מן המדברים נגש אל איש זקן ונשוא פנים, ויאמר לו כדברים האלה: דודי אברהם! מה דעתך על אודות הימים האלה והזמן הזה? האם לא יהרסו עד היסוד את ארצנו, המיסים הכבדים אשר העיקה עלינו הממשלה? תם אני, ולא אדע, איככה נעצור כוח לשאת ולסבול אותם? מה תביע אומר על זאת?"

ואברהם מסביר לקהל המתגודד סביבו למה אי-אפשר להתנגד למיסוי וכי כדי לא להיפגע ממנו הציבור צריך לאמץ כללים של התנהגות כלכלית נאותה: "אחי ורעי! המסים אמנם כבדים המה, אבל לולא [אילו] היה עלינו לשלם אך [רק את] המיסים המוטלים עלינו רק

מטעם הממשלה, כי עתה בנקל יכולנו למלאות חובתנו לארץ מולדתנו, אבל — לדאבון לבבנו — רובצים אנו תחת סבל מיסים אחרים, הכבדים על אנשים מקרבנו יותר מן הראשונים. רצוני: המה נושאים וסובלים (מס הגדול בערכו) פי שניים (מן הראשונים), בגלל העצלות, ופי שלושה בגלל הכבוד המדומה, ופי ארבעה בגלל הסכלות. ומן המיסים האלה בל [לא] נוכל לברוח. ואין לאל יד שום פקיד ונגיד להסירם, או — למזער — להקל אותם מעליו."

אמנם המיסוי הוא עול כבד אבל גרועה ממנו היא העצלות, הדומה לחלודה ומונעת מהאדם להתכלכל בכבוד. לפיכך אסור להתבטל, כי הזמן הוא חפץ יקר (כאן טרכטמן מתרגם בפרפרזה את המשפט הידוע מפרקי אבות "הזמן קצר והמלאכה מרובה") ובזבוז זמן הוא "פזרנות שאין למעלה ממנה": העצל מתנהג בעצלתיים בעבודתו ולכן גם "לא ישאיר מאומה אחר מותו", ואילו האדם החרוץ לא ירעב ללחם והחריצות תשלם את מיסיו ואת חובותיו. אדם צריך להסתפק במועט, לחסוך, להשליך את כל החפצים היקרים שקנה, לא לפזר את הונו על חפצים אינם נחוצים שקנה: "לא לצרכי ביתכם ולא לצורכי חייכם. הבלים הבלים כאלה ודומיהם הורידו חורי ארץ ממרום שבתם, ועד עוני ומחסור הגיעו."

לבעלי עסקים מציע החיבור לפקוח עין צופייה על התנהלות העסק, לא לתת אמון בעובדים "יותר מן המידה", לשים לב לפרטים הקטנים, לשמור על ההון והעושר שנצבר ולא לבזבז אותו ברכישת מותרות. אם כך ינהגו, לא תהייה להם סיבה להתלונן על "רוע הזמן, על כובד המיסים ועל נטל בני הבית."

פרנקלין פונה אפוא לציבור ומטיף לו שינהל את חייו ביעילות, בזהירות, בחריצות, ובחסכנות, לא יתעצל, לא ילווה בלי חשבון, ולא יבזבז, וכל זאת לא רק למען טובתו אלא גם כדי לתרום ל"עושר לאומי". כל אלה הן מצוות "לא תעשה", שכן פרנקלין אינו משיא עצות איך להתעשר, למשל, על-ידי יוזמה והוא גם אינו אומר דבר על השוק ויחסי עבודה, על פערי השכר, גם לא על חובותיה של המדינה לאזרחיה.

למה בחר טרכטמן לתרגם דווקא את החיבור הזה כשממילא כללי ההתנהגות הכלכלית שפרנקלין הטיף להם לא היו רלוונטיים לקורא היהודי? ההסבר שעולה על הדעת הוא שטרכטמן נהג כמו שנהגו משכילים ואנשי עט רבים שתירגמו כמעט מכלל הבא ליד, גם

חיבורים שראו אור הרבה שנים קודם לכן, והוא תירגם את החיבור לעברית כדי שמקומו לא ייפקד מארון הספרים העברי. ואולי החיבור הזכיר לו את הפתגמים ואמרי המוסר בספר משלי.

Sophus A. Reinert, "The Way to Wealth הרבה מהחיבור למדתי הרבה מהחיבור around the World: Benjamin Franklin and the Globalization of American Capitalism, The American Historical Review, 2015